

ФАЛЬКЛОР У ПАДРУЧНІКАХ ДЛЯ ПАЧАТКОВАЙ ШКОЛЫ З БЕЛАРУСКАЙ МОВАЙ НАВУЧАННЯ ЯК СРОДАК ФАРМІРАВАННЯ НАЦЫЯНАЛЬнай ІДЭНТЫЧНАСЦІ МАЛОДШЫХ ШКОЛЬНІКАЎ

Ю.У. Бражнік, С.І. Міхайлаў

Расійская Федэрацыя, Смаленск, АУВА «Смаленскі гуманітарны ўніверсітэт»;
Рэспубліка Беларусь, Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава

Фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці падрастаючай асобы з’яўляецца адной з найважнейшых задач выхавання. У свой час вядомы беларускі педагог А.А. Грымаць зазначаў, што “суверэнітэт беларускай дзяржавы толькі тады стане рэальнай сілай, рухаючай грамадства наперад, калі ён напоўніцца духоўным зместам – нацыянальнай самасвядомасцю, калі этнічныя каштоўнасці будуць прыярытэтнай асновай развіцця кожнай асобы” [1, с. 4]. Акрамя таго, выхаванне падрастаючай асобы на нацыянальным падмурку з’яўляецца заканамерным і натуральным працэсам. Чалавек заўсёды выступае як частка сацыяльнага цэлага: нацыі, народа, этнічнай супольнасці; ён непарыўна звязаны з соцыумам як суб’ект адпаведнай культуры. К.Д. Ушынскі пісаў: “Рыса нацыянальнасці не толькі заўважна сама па сабе, але прымешваецца да ўсіх характарыстычных рыс чалавека і надае кожнай з іх сваё асаблівае адценне” [5, с. 116]. Яшчэ “Канцэпцыя выхавання дзяцей і навучэнскай моладзі ў Рэспубліцы Беларусь” у свой час слухна ў якасці адной з найважнейшых задач выхавання лічыла фарміраванне патрыятызму і грамадзянскасці асобы на базе нацыянальнай культуры, а ў якасці першага крытэрыю іх развіцця называла нацыянальную свядомасць, без якой, па сутнасці, немагчыма і нацыянальная ідэнтычнасць.

Нацыянальная ідэнтычнасць як усведамленне сваёй прыналежнасці да беларускага народа з уласцівымі яму сацыяльна-псіхалагічнымі ўстаноўкамі, звычкамі свядомасці, адмысловым бачаннем і ацэнкай свету шмат у чым фарміруецца праз моўныя карціны свету, адлюстраваныя ў тым ліку і ў фальклорных тэкстах. А, мабыць, і найперш у фальклорных тэкстах, паколькі яны з’яўляюцца не індывідуальнымі ўстаноўкамі, а ўвабленнем грамадскай свядомасці. Беларускі фальклор, як і любы іншы, увабраў у сябе выпрацаваныя традыцыйнай народнай культурай стэрэатыпныя спосабы і ацэнкі свету, той “ментальнасны інструментарый”, якім карысталася асноўная маса нашых людзей на працягу стагоддзяў.

На гэтай падставе, лічу, будзе мэтазгодным прасачыць, які патэнцыял для фарміравання нацыянальнай ідэнтычнасці малодшых школьнікаў змяшчаюць сучасныя беларускія падручнікі для пачатковай школы з беларускай мовай навучання. У якасці аб’екта даследавання мы ўзялі падручнікі па беларускай і рускай мовах, літаратурным чытанні для 2-4 класаў, а таксама “Буквар”, падручнік “Чалавек і свет” для 2 класа і прааналізавалі іх на прадмет фальклорнага напаўнення, жанравай разнастайнасці відаў фальклорных тэкстаў, іх паходжання і ідэйна-выхаваўчага зместу. Выявіліся наступныя тэндэнцыі:

1. Выразнае фальклорнае напаўненне з акцэнтам на фарміраванне нацыянальнай ідэнтычнасці вучняў мае толькі падручнік па беларускім літаратурным чытанні для 2 класа (Вольскі, А.В., Гімпель, І.А. Літаратурнае чытанне. Падручнік для 2 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання: У дзвюх частках. – Мн.: Нац. ін-т адукацыі, 2011), які змяшчае раздзелы, прысвечаныя пераважна малым жанрам фальклору – прыказкам, загадкам, калыханкам, народным песням, заклічкам, забаўлянкам, пацешкам, лічылкам, прыкметам, жартам, скурагаворкам, а таксама казкам. Акрамя гэтага, пры аналізе аўтарскага тэксту Васіля Віткі “Памяць зямлі” ў падручніку даюцца азначэнні такіх фальклорных жанраў, як паданне і легенда. Вышэйзгаданыя жанры фальклору паказваюць самабытнасць беларускага народа, ствараюць

умовы для выхавання ў вучняў павагі да спадчыны свайго народа. У творах малога фальклорнага жанру дзеці ўлоўліваюць пяшчоту, мілагучнасць, музыкальнасць, рытмічнасць роднай мовы, яе трапнасць, выразнасць, багацце і напоўненасць жывымі вобразнымі характарыстыкамі, параўнаннямі. У дзяцей развіваюцца ўяўленні, узбагачаюцца эмоцыі, перад імі адкрываецца свет чалавечых пачуццяў і ўзаемаадносін. Фарміраванне нацыянальнай ідэнтычнасці шмат у чым адбываецца праз апасродкаваныя вобразы Радзімы – роднай зямлі, хлеба, сонца, крыніц-вытокаў, праз супрацьпастаўленне сваёй і чужой старонак: “Што нас корміць, а есці не просіць?” (с. 6), “Няма смачнейшай вадзіцы, як з роднай крыніцы”, “Чалавек без Радзімы, што салавей без песні” (с. 7), “У чужой старонцы не так свеціць сонца” (с. 13), “Найлепшая вадзіца з роднай крыніцы” (с. 38), “Бяз хлеба і мёдам сыты не будзеш”, “Калі хочаш хлеба мець, то трэба зямельку глядзець” (с. 73) і г.д. Лічу, што настаўнік можа не толькі выкарыстоўваць ужо ўжыты ў падручніку фальклорны матэрыял, але і развіваць яго змест нацыянальна-культурнай інфармацыі. Напрыклад, аналізуючы сімваліку хлеба, настаўнік можа паведаміць вучням наступную нацыянальна-культурную інфармацыю пра хлеб: “Хлеб ніколі не быў лёгкай. Таму з даўніх часоў нашы продкі шанавалі хлеб. Хлебны бохан параўноўвалі з сонцам. Пра хлеб складалі песні. Хлебам заўсёды віталі дарагіх гасцей. Хлеб у традыцыйнай беларускай культуры – найбольш сакралізаваны сімвал дабрабыту, шчасця, дастатку. Як “Дар Божы” з’яўляецца ўвасабленнем чалавечай (калектыўнай і персональнай) долі, карыстаецца асаблівай пашанай і выклікае амаль рэлігійнае стаўленне. Падымаючы ўпушчаны хлеб, яго цалуюць са словамі “Ах, Божанька ты мой!” ці “Даруй, Божухна!”. Пакінутыя крошкі або кавалкі хлеба, кінутыя падчас абеду сабаку, маглі прыводзіць да няўроду ці голаду. Увасабленне ў хлебе долі асабліва праяўляецца ў сямейнай абраднасці. На вяселлі бацькі маладога, як бы выконваючы функцыі Бога, давалі жаніху хлеб з соллю, гавораць: “Дарую цябе шчасцем і долею, хлебам і солею!” [3, с. 498].

2. Назіраецца пэўная жанравая аднастайнасць фальклорных твораў. Так, напрыклад, у падручніках па беларускай мове і літаратурным чытанні для 4 класа (Паўлоўскі, І.І. Беларуская мова. Падручнік для 4 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання: У дзвюх частках. – Мн.: Нац. ін-т адукацыі, 2013; Вольскі, А.В., Гімпель, І.А. Літаратурнае чытанне. Падручнік для 4 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання: У дзвюх частках. – Мн.: Нац. ін-т адукацыі, 2013) намі зафіксавана 205 фальклорных адзінак. На прыказкі і прымаўкі з іх прыходзіцца амаль 74% (151 адзінка). З іншых фальклорных жанраў адзначаны толькі тры – загадкі (18,5%, або 38 адзінак), народныя прыметы (6,5%, або 13 адзінак), казкі (1,5%, або 3 адзінкі).

3. У тэматычным і ідэяна-выхаваўчым планах фальклорныя адзінкі, змешчаныя ў падручніках для пачатковай школы, надзвычай разнастайныя. Але ў цэлым, згодна са зместам, усе яны могуць быць аб’яднаны ў наступныя тэматычныя блокі: а) Радзіма (родная зямля, патрыятызм, памяць пра продкаў); б) праца (працавітасць, праца ў гурце, нялёгкасць працы на зямлі, карысныя вынікі працы); в) чалавечыя якасці (праўдзівасць, беражлівасць, павага да людзей, дабрыня, ветлівасць, узаемадапамога); г) прыродныя з’явы і жывёлы; д) веды (навука, адукацыя, значнасць і неабходнасць вучэння); е) сям’я (маці і дзіця, шанаванне бацькоў, выхаванне дзяцей).

4. Назіраецца выразная нацыянальная дыферэнцыяцыя ў падборы фальклорнага матэрыялу ў падручніках па беларускай мове і беларускім літаратурным чытанні, з аднаго боку, і рускай мове і рускім літаратурным чытанні – з другога. Гэта значыць, амаль цалкам адсутнічаюць прыклады перакладнога характару, а таксама выкарыстання фальклорных твораў этымалагічна суадносных з іншым народам. Так, напрыклад, у падручніках па рускай мове і літаратурным чытанні змяшчаюцца выключна рускія паходжанні фальклорныя творы, у большасці з якіх выразна прасочваецца нацыяналь-

на-культурная маркіраванасць рускага эпасу: быліна “Как Илья из Мурома богатырем стал”, казкі “Золотая рыбка”, “Каша из топора”, “Про Ленивую и Радивую”, прыказка “Нет в мире краше Родины нашей” і інш.

5. Для падручнікаў, якія не маюць моўна-літаратурнай скіраванасці, характэрна рэзкае змяншэнне (амаль да поўнага знікнення) колькасці фальклорных прыкладаў у змесце. Так, у падручніку “Мая Радзіма - Беларусь” (Паноў, С.В., Тарасаў С.В. Мая Радзіма – Беларусь. Падручнік для 4 класа з беларускай мовай навучання. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2013) фальклорны матэрыял прадстаўлены адзінкавымі прыкладамі: паданне “Аб крывічах, дрыгавічах, радзімічах” (с. 11–12), звесткі пра народныя абрадавыя святы “Радаўніца”, “Дзяды” (с. 26–27).

6. Поўная адсутнасць фальклорнага матэрыялу народаў іншых постсавецкіх краін (украінскага, казахскага, грузінскага і г.д.)

На працягу другой паловы XX стагоддзя і па сённяшні час у даследаваннях шматлікіх вучоных (К.П. Кабашнікава, А.С. Ліса, А.Л. Тапаркова, А.С. Федосіка і інш.) праводзілася думка пра агульнасць сюжэтаў і матываў розных жанраў фальклору ўсходніх славян. Асаблівае месца ў рэалізацыі такіх падыходаў належыць калектыўнаму зборніку супрацоўнікаў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі “Узроўні агульнасці фальклору ўсходніх славян” [4], дзе на шырокім матэрыяле аналізуюцца вытокі агульнасці жанравай і вобразнай сістэм песень, сюжэтнага складу і ідэйнай скіраванасці казак і паданняў, характар працэсаў узаемадзеяння вусна-паэтычнай творчасці беларусаў, рускіх і ўкраінцаў. Разам з тым, у дадзеным зборніку фактычна ўпершыню выразна паказана і спецыфіка фальклору кожнага з народаў, адметнасці праяў ментальнасці, што выяўляецца ў адмысловым успрыманні прасторы і часу, жыцця і смерці, ацэнцы грамадства і яго кампанентаў, разумення ўлады, панавання і падпарадкавання, інтэрпрэтацыі свабоды і т.п.

Фальклор з’яўляецца моцным сродкам этнафарміравання. Ён уздзеянчае найперш на раннім этапе развіцця асобы дзіцяці, калі “лягчэй за ўсё адбываецца фарміраванне чалавека і ўсё, што ён убірае ў сябе, захоўваецца трывала і ўстойліва” [2, с. 285–287]. Адпаведна, захоўваюцца і першасныя ўяўленні пра свой этнас і яго асаблівасці. У пачатковай школы шмат магчымасцей для гэтага: выкарыстанне народных казак, прыказак і прымавак, песень і музыкі, азнаямленне дзяцей з нацыянальнымі рамёсламі і прыкладным мастацтвам, абмеркаванне бягучых праблем жыцця этнасу. Пры гэтым, аднымі з істотных сродкаў фарміравання нацыянальнай ідэнтычнасці і нацыянальнай самасвядомасці школьнікаў выступаюць змест вучэбных прадметаў і падручнікаў (у тым ліку іх фальклорнае нападненне), мэтанакіраваная і сістэматычная пазакласная выхаваўчая работа, а таксама развіццё адпаведнай патрэбнасна-матывацыйнай сферы школьнікаў.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Грымаць, А.А. Нацыянальная педагогіка / А.А. Грымаць // Народная асвета. – 1995. – № 1. – С. 3–5.
2. Коменский, Я.А. Великая дидактика // Избранные педагогические сочинения: в 2 т. / Я.А. Коменский. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1982. – 486 с.
3. Мифалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мн.: Беларусь, 2011. – 607 с.
4. Узроўні агульнасці фальклору ўсходніх славян / под ред. К.П. Кабашникова и А.С. Федосика. – Мн., 1993.
5. Ушинский, К.Д. О народности в общественном воспитании / К.Д. Ушинский // Избранные педагогические сочинения: в 2 т. – М.: Педагогика, 1974. – Т. 1. – 584 с.